

ҒТАХА 14.25.01

DOI: <https://doi.org/10.62724/202530302>

Джонисова Гульжиян Кабдолғалиевна^{*1}

Педагогика ғылымдарының кандидаты, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал, Қазақстан, dzhonisova@mail.ru,
ORCID ID: 0000-0002-5502-1461

Токсанова Гулмира Мурзатаевна²

Педагогика ғылымдарының магистрі, Д.Қонаев атындағы № 44 мектеп-гимназиясы, Орал, Қазақстан, g-toksanova@mail.ru

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУЫНА ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕГІ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ӘСЕРІ

Аңдатпа. Мақалада әлеуметтік желілердегі қарым-қатынастың жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауына әсері мәселесі қарастырылған. Қашықтықтан оқыту кезінде телефон мен компьютерге үнемі тәуелділік денсаулыққа да, түсінікке де зияны бар екенін көрсетті. Жастардың қоғамнан оқшаулануы, яғни туыстарымен қарым-қатынасын үзу, сенімсіздік, уақытты жоғалту және сколиоз, арқа және жүйке жүйесі сияқты ауруларға бейімділігі жоғары болды. Сонымен қатар, әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас мәдениетінде жаргон, сленг сөздердің тілімізге енуі тіл тазалығын бұзып, шұбарлауда.

Әрине, интернеттің көптеген артықшылықтары бар екендігі белгілі. Осыған байланысты мақалада біз жүргізген талдау негізінде интернеттің әлеуметтік желілері адамдардың, атап айтқанда, жасөспірімдердің санасы мен өміріне үлкен өзгерістер енгізгендігі туралы қарастырылған. Интернет ортасы мынадай ерекшеліктерімен сипатталатын бірегей әлеуметтік-педагогикалық әлеуетке ие: қолжетімділік, ұтқырлық және тиімділік, салыстырмалы қауіпсіздік және анонимдік, сөз бостандығы, тұрақты байланыс құралы, аудио және бейненің қолжетімділігі, ақпаратты іздеу және алмасу мүмкіндігі және т.б.

Сондай-ақ, мақалада интернеттегі жасөспірімдердің әлеуметтену процесінде оң және теріс потенциалдарға белсенді түрде әсер ету жолдары қарастырылып, «Жасөспірімдердің адекватты өзін-өзі бағалауы мен әлеуметтік желілердегі сауатты қарым-қатынас» таңдау курсының бағдарламасы ұсынылады.

Кілт сөздер. Өзін-өзі бағалау, адекватты өзін-өзі бағалауы, әлеуметтік желілер мен мессенджерлер, әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас, әлеуметтік желілерге тәуелділік, әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас кикілжіндері, кибербуллинг, жасөспірімдердің рефлексиялық әрекеті.

Джонисова Гульжиян Кабдолғалиевна^{*1}

Кандидат педагогических наук, Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Уральск, Казахстан, dzhonisova@mail.ru,
ORCID ID: 0000-0002-5502-1461

Токсанова Гулмира Мурзатаевна²

Магистр педагогических наук, школа-гимназия № 44 имени Д. Кунаева, Уральск, Казахстан, g-toksanova@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ОБЩЕНИЯ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ НА САМООЦЕНКУ ПОДРОСТКОВ

Аннотация. В статье рассматривается проблема влияния общения в социальных сетях на самооценку подростков. Постоянная зависимость от телефона и компьютера во время дистанционного обучения показала, что это вредно как для здоровья, так и для понимания. Молодые люди были более склонны к изоляции от общества, то есть разрыву отношений с родственниками, недоверию, потере времени и таким заболеваниями, как сколиоз, спина и нервная система. Кроме того, в культуре общения в социальных сетях проникновение жаргона, сленга в наш язык нарушает чистоту языка.

Конечно, известно, что у интернета много преимуществ. В связи с этим в статье на основе проведенного нами анализа рассматривается, что социальные сети интернета внесли большие изменения в сознание и жизнь людей, в частности подростков. Интернет-среда обладает уникальным социально-педагогическим потенциалом, характеризующимся следующими особенностями: доступность, мобильность и эффективность, относительная безопасность и анонимность, свобода слова, постоянное средство связи, доступность аудио и видео, возможность поиска и обмена информацией и др.

Также в статье рассматриваются способы активного воздействия на положительный и отрицательный потенциалы в процессе социализации подростков в интернете и предлагается программа курса выбора «Адекватная самооценка подростков и грамотное общение в социальных сетях».

Ключевые слова. Самооценка, адекватная самооценка, социальные сети и мессенджеры, общение в социальных сетях, зависимость от социальных сетей, конфликты общения в социальных сетях, кибербуллинг, рефлексивное поведение подростков.

Jonissova Gulzhiyan Kabdolgaliyeva ^{*1}

Candidate of Pedagogical Sciences, West Kazakhstan innovation and Technology University, Uralsk, Kazakhstan, dzhonissova@mail.ru,
ORCID ID: 0000-0002-5502-1461

Toksanova Gulmira Murzatayevna ²

Master of Pedagogical Sciences, D. Kunaev school-gymnasium No. 44, Uralsk, Kazakhstan, g-toksanova@mail.ru

THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA COMMUNICATION ON TEENAGERS' SELF-ESTEEM

Abstract. The article deals with the problem of the influence of communication in social networks on the self-esteem of adolescents. The constant dependence on the phone and computer during Distance Learning has shown that it is harmful to both health and understanding. Young people were more isolated from society, that is cause to break off relations with relatives, to be insecure, to lose time and have a greater tendency to diseases such as scoliosis, back and nervous system. In addition, the penetration of slang and slang words into our language violates the purity of language and makes it difficult.

Of course, it is known that the internet has many advantages. In this regard, the article deals with the fact that, based on the analysis we carried out, the social networks of the internet have made great changes in the minds and lives of people, in particular adolescents. The internet environment has a unique socio-pedagogical potential, characterized by the following features: accessibility, mobility and efficiency, relative security and anonymity, freedom of expression, a stable means of communication, availability of audio and video, the ability to search and exchange information, etc. It is characterized by the fact that adolescents on the internet are able to actively influence both positive and negative potentials in the process of socialization.

The article also considers ways to actively influence the positive and negative potentials of adolescents in the process of socialization on the internet, and presents a program of the selection course "Adequate self-esteem of adolescents and competent communication in social networks".

Key words. Self-esteem, adequate self-esteem, social networks and messengers, communication in social networks, addiction to social networks, communication conflicts in social networks, cyberbullying, reflective behavior of adolescents.

Кіріспе. Әлеуметтік желілер бүгінгі таңда әлемнің экономикалық, саяси және әлеуметтік дамуының маңызды факторларының бірі бола отырып, жеке адамды әлеуметтендіру процесіне «енгені» сөзсіз. Дәл солар қазіргі адамның бүкіл ақпараттық кеңістігін өзгертіп, әлеуметтенудің агенті ретінде бұқаралық коммуникацияның рөлін түбегейлі өзгертті. Әлеуметтену мазмұнының «ақпараттық өлшемі» жасөспірімдер үшін ерекше маңызға ие. Ол кем дегенде өзара байланысты себептердің екі тобымен анықталады. Біріншіден, белгілі жас ерекшеліктеріне байланысты даму міндеттері (қарым-қатынас пен өзара әрекеттесу шеңберін кеңейту, референтті топтарды белсенді іздеу, әлеуметтік сәйкестілікті құрудың әр түрлі бағыттары) осы кезеңде коммуникативті компоненттің жетекші мәнін анықтайды, оның ішінде «жаңа міндеттерді». Екіншіден, дәл осы дәуір ақпарат дәуірінің басқа жас кезеңдеріне жолдама мен өзара әрекеттесу нормалары мен ережелерінің «жол серігіне» айналады.

Өзін-өзі бағалау өмір бойы білім ретінде әр түрлі әлеуметтік факторлардың әсерінен қалыптасады және дамиды, бұл оның жеке және жас ерекшеліктері туралы айтуға мүмкіндік береді [1].

Зерттеушілердің үлкен қызығушылығы жасөспірім кезіндегі өзін-өзі бағалауды зерттеуге бағытталды. Бұл өмірдің осы кезеңінде өзін-өзі тануды қайта құрумен байланысты жеке өзгерістердің көріністері мен салдарларының ең маңыздыларының бірі болатындығына байланысты. Сонымен қатар, құрдастарымен қарым-қатынас әсерінен жасөспірімдерде өзін-өзі бағалаудың дамуы бірқатар қарама-қайшылықтарға тап болады:

- жасөспірімдік шақта басқалардың, оның ішінде құрдастарының бағалау ұстанымдарының объективті көптігіне байланысты адекватты өзін-өзі бағалауды қалыптастырудың нақты сыртқы бағыттауға деген сұранысы мен түсініксіздігі арасындағы;

- жасөспірімнің құрдастарының бағалауларын қабылдауды болжайтын құрдастарының референтті тобымен бірлікке жетуге деген ұмтылысы мен бағалаушы құрдастарының қарым-қатынасынан бас тартумен байланысты осы топтан ерекшеленуге деген ұмтылысы;

- жасөспірімнің өз мүмкіндіктерін толық және адекватты түрде тануға деген ұмтылысы мен шындықты қалаудан ажыратудың осы жасқа тән қиындықтар арасында [2,3].

Сонымен, жасөспірім шақта әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас мазмұны арқылы жасөспірімнің өзін-өзі бағалауының адекватты қалыптасуы үшін әлеуметтік желідегі контенттер мен жеке белсенділігінің қауіпсіздігіне мән беру маңызды. Әлеуметтік желілер арқылы қарым-қатынас аясы кеңиді және жасөспірім белсенді қолданушы ретінде ереже, қауіпсіздік талаптарын және қарым-қатынас жасау үшін чаттар мен аккаунттарды саралау, өз тарапынан жарияланатын ақпараттардың жеке тұлғалық өзін-өзі бағалауына оң әсер етуіне жеткіліксіз дайындығы қарама-қайшылығын тұжырымдауға мүмкіндік берді. Аталған зерттеу проблемасы жасөспірімдер үшін әлеуметтік желілерде өзін-өзі бағалауларына оң ықпал ететін қарым-қатынасқа психологиялық дайындығын қалыптастыру қажеттілігін туындатуда.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Б.Г.Ананьев, Л.И.Божович, В.В.Столица, И.И.Чеснокова, Е.В.Шорохова және т.б. ғалымдар еңбектерінде жеке адамның тұтастығын сақтаудағы өзін-өзі бағалаудың рөлі анықталды. У.Джеймс, А.В.Захаров, В.А.Ядов тұлғалық өзін-өзі бағалаудың құрылымын, оның ішінде танымдық, эмоционалды және мінез-құлық компоненттерін зерттеді. Т.В.Архиреева, Р.Бернс, Э.И.Исаева, Д.И.Фельдштейн, Н.С.Жұбаназарова және т.б. еңбектерінде өзін-өзі бағалаудың көпфункционалдылығы (реттеуші, өңдеуші, қорғаныстық, жобалық және басқа функциялар) ашылып көрсетілген [4,5]. Интернет ортасының адам психикасына әсері көптеген ғалымдардың еңбектерінде сипатталған: М.Ли, Р.Спирс, К.Крук, Н.Деринг, В.Фриндте, Т.Келер, Дж.Рив, С.Галимберти, О.Н.Арестова, Ю.Д.Бабаева, А. Е.Войскунский, О.В.Смыслова, Г.У.Солдатова [6].

Жасөспірім кезінде құрдастарымен қарым-қатынасқа басымдық беріледі. Бірқатар басқа жағымды әсерлермен қатар, құрдастармен қарым-қатынас жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауын дамытуда маңызды фактор болып табылады. 12-13 жаста өзіне деген жалпы оң көзқараспен қатар жағдаяттық жағымсыз қатынас көрініс тауып, басқалардың бағасына тәуелділік ашылады. Д.И.Фельдштейннің пайымдауы бойынша ерекше өткірлігі бар жасөспірім құрдастарының тобында өзін-өзі бекітуге, айналасындағылардың бағасын алуға, сонымен қатар, өзін-өзі бағалауымен сәйкестендіруге ұмтылады. 13-15 жас аралығындағы жасөспірімдердің қазіргі кездегі өзіне деген қатынасын анықтайтын өзіндік бағалауы қалыптасады, тұлғалық қасиеттерге сыни көзқарасы артады Ерте жастық кезеңде (15-17 жас) өзін-өзі бағалау сөздің дұрыс мағынасында пайда болады [7].

Әлеуметтік желілер интернеттегі басқа коммуникация түрлерінен айтарлықтай ерекшеленеді, олар адамдармен қарым-қатынасты, нақты өмірде бұрыннан қалыптасқан қарым-қатынасты білдіреді және өзіңіз туралы шынайы ақпаратты орналастыра отырып, өзіңіздің шынайы тұлғаңызды құруға мүмкіндік береді. Бұл мәселе, әсіресе, жасөспірімдік кезең үшін маңызды, себебі, бұл кезеңде интимдік-тұлғалық қарым-қатынас дамудың осы кезеңінде басым болатын жетекші әрекет болып табылады. Зерттеушілер бұл жасқа тән жалғыздық сезімі қарым-қатынас, құрдастарымен топтасу және достық қолдау қажеттілігін тудыратынын атап өтеді. Әлеуметтік желілер жасөспірімдер үшін ерекше маңызға ие, өйткені әлеуметтік желі өзін-өзі көрсетудің, қарым-қатынас және достар табудың барлық мүмкін құралдары шоғырланған. Іс жүзінде әлеуметтік желілер қамтамасыз ететін мүмкіндіктер - жасөспірімдердің жетекші міндеттерін шешудің ең жақсы әдісі - құрдастарымен қарым -қатынас, жалғыздық сезімін жеңу, жеке басының сәйкестігін іздеу. А.Г.Грецов жасөспірімдер арасындағы

достық туралы заманауи идеяларды зерттей келе, бүгінгі күні достық негізінен мақсат тұрғысынан емес, қарым-қатынас құралдары мен уақытты құрылымдау тәсілдері тұрғысынан түрленіп жатыр деген қорытындыға келді. Қазір достық қарым-қатынаста заманауи техникалық құралдармен (электрондық пошта, интернет қауымдастықтары, ұялы телефондар және т.б.) делдалдық байланыс үлесі артып келеді. Дегенмен, достықтың мақсаттары өзгеріссіз қалады: эмоционалды қолдау, өзара түсіністік, өзара көмек [8, 73 б].

Әлеуметтік желілердің функционалдығы, оның ішінде ондағы коммуникация адамға көп пайда әкелетіні сөзсіз. Бірақ, соған қарамастан, әлеуметтік желілер тұлғаның қарым-қатынасы мен әлеуметтік дағдыларына кері әсер етеді. Бұл шынайы қарым-қатынасты виртуалды нұсқаға алмастыруымен байланысты. О.М. Шахмартова, Е.Ю. Болтаг еңбектерінде өмірінің маңызды бөлігін виртуалды кеңістікте өткізетін әлеуметтік желілерді қолданушылардың қызығушылықтары, мотивтері, мақсаттары, көзқарастары саласында өзгерістер болатынын атап өтті. Оларда осы жаңа коммуникативті ортамен тікелей байланысты психологиялық және әлеуметтік белсенділіктің жаңа формалары бар екені айтылады [9, 130 б].

Сондай-ақ, әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас ерекшеліктерінің нәтижесінде кейбір ұғымдар мен құндылықтардың мәні өзгеретінін атап өткен жөн. Мысалы, әлеуметтік желілердегі достық сияқты құндылық мүлдем басқа ренкке ие болады. Е.А. Милованың пікірінше виртуалды кеңістіктегі «дос» ұғымы оның өмірдегі мағынасынан мүлде бөлек. Өйткені, егер сіз біреумен әлеуметтік желілерде сөйлессеңіз, бұл сіз онымен шынайы өмірде дос екеніңізді білдірмейді. Егер сізде «достар» бөлімінде жүзге жуық адам болса, бұл сіздің достарыңыздың көп екенін білдірмейтіндігін айтады [10, 88 б].

Ғалымдардың пікірінше, әлеуметтік желілердегі қарым-қатынастар тұлғааралық қарым-қатынастың дәстүрлі түрлеріне қарағанда, пайдаланушылардың өздері жүзеге асыра бермейтін кейбір мүмкіндіктерге ие. Осылайша, әлеуметтік желілер коммуникативті ашықтық пен толеранттылықты арттыруға көмектеседі. Байланыстың бұл түрі байланыстардың тұрақтылығымен және жоғары қарқындылығымен, серіктестердің қарым-қатынас мүдделерінің жақындасуымен, қарым-қатынастың өзара ақпараттық өнімділігімен, пайдаланушылардың жоғары белсенділігімен және олардың талқыланатын мәселелер бойынша жоғары хабардарлығымен, ойлардың бағыттының өзара қиылысуымен сипатталады.

Әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас ерекшеліктерін талдай отырып, О.А.Гулевич оның техникалық және психологиялық ерекшеліктерін ажыратуды маңызды деп санайды. Сонымен қатар, соңғыларының ішінде ол мыналарды атап өтеді:

- сөздік компоненттің жоғарылауы, кедергілердің болмауы;
- коммуникацияның үзіліссіздігі, мозаикалық сипаты;
- нақты қарым-қатынас этикеті, жаңа тіл;
- қарым-қатынастың эмоционалдылығы және «смайликтер» арнайы сөздер мен белгілер арқылы эмоцияларды белгілеу;
- анонимділігіне қарамастан қарым-қатынас процесінде эмоционалды күйлерді бастан кешіру;
- «ағын» тәжірибесі, яғни іс-әрекетке ену, ләззат сезімі, уақыт сезімін жоғалту, жағдайды бақылау сезімі [11, 302 б].

Сонымен, әлеуметтік желілердің коммуникативті ортасындағы қарым-қатынастың қарапайым қарым-қатынасқа қарағанда артықшылығы да бар, сонымен қатар белгілі бір шектеулері де бар, бірқатар мүмкіндіктер бар деген қорытынды жасауға болады. Жалпы,

қазіргі уақытта интернеттегі коммуникация әлі де аз зерттелген сала болып табылады, дегенмен бұл тақырыпқа қызығушылық халықтың әлеуметтік желілерді пайдалануының өсуімен бірге біртіндеп артып келеді.

Әлеуметтік желідегі қарым-қатынас жасөспірімге оң әсер етуі мүмкін. А.Е.Войскунский, О.В.Смылова және Ю.Д.Бабаева әлеуметтік желідегі коммуникацияның келесі жағымды жақтарын атап көрсетеді:

- Психологиялық тәжірибе кеңейеді;
- Әлеуметтік құзыреттілік дамиды;
- Бір жағынан, көпшіліктің арасынан ерекшелену, көзге түсіп, танымал болу, екінші жағынан, ареференттік топқа қосылу (идиокультура), оған жасырыну және ену, топтық құндылықтарды бөлісу мен өзін қорғалған сезіну сияқты маңызды қажеттіліктерді жүзеге асырды;
- Өзін-өзі таныстырудың шексіз мүмкіндіктері бар;
- Өзіндік тәжірибе жасау және әртүрлі рөлдерді ойнау мүмкіндігі бар, мұны психологиялық тренингтің бір түрі ретінде қарастыруға болады;
- Коммуникативтік тапшылықты жеңу және қарым-қатынас шеңберін кеңейту, талқыланатын мәселелердің хабардарлығын арттыру, ситуациялық эмоционалды күйлер мен көңіл-күйлер алмасу перспективалары бар [6].

Алайда, екінші жағынан, әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас кейде балалар мен жасөспірімдерге психологиялық қауіп төндіреді. Зерттеушілер әлеуметтік желілердегі қарым-қатынастың жағымсыз факторларын атап өтеді:

1. Интернетке тәуелділік процесінің динамикасына сәйкес, интернетті пайдаланудың әртүрлі нысандары негізінде қалыптасатын виртуалды шындықта жаңа тұлғаны жасау және шынайы өмірді виртуалдандыру арқылы өмірдің жетіспейтін салаларын толықтыру нәтижесінде әртүрлі технологиялық тәуелділік пайда болады;

2. Кибербуллинг – қорлау, агрессивті шабуылдар, желідегі қудалау. Қорқыту көбінесе қандай да бір себептермен өзінің қадір-қасиетін қорлау үшін әлсіз деп саналатын адамға бағытталған физикалық және ауызша қайталанатын қасақана агрессивті мінез-құлықты білдіреді. Бұл мінез-құлық әрқашан жасөспірімдерде орын алады;

3. «Қауіпті» материалдар – порнография, бейнероликтер, бейнелер мен сексуалдық, экстремистік сипаттағы, зорлық-зомбылыққа шақыратын мәтіндер түріндегі. Әртүрлі материалдар проблемалық немесе «қауіпті» мазмұнның анықтамасына жатады, бірақ зерттеушілердің негізгі бөлігі зорлық-зомбылық көріністері (фильмдер, музыка, суреттер түрінде) және порнография көріністеріне назар аударады. Сондықтан өшпенділік сөздері, пікірлер, жек көруді сөзбен жеткізу, балалар порнографиясы және қорлау деп анықтауға болатын мазмұн туралы айтылады [12, 24 б].

Жеке тармақты әлеуметтік желілерді пайдалану ерекшеліктерін психологиялық зерттеулер құрайды. Осы бағыт аясында экстраверсия/интроверсия, жақсы ниет, ынсап, нейротизм және тәжірибеге ашықтық сияқты тұлғалық сипаттамалардың әлеуметтік желілерді пайдалану мотивтерімен арақатынасы ("Үлкен бестік" диспозициялық тұлға моделі) қарастырылады. Сонымен қатар, әлеуметтік желілердің жеке тұлғаның өзін-өзі бағалауына, жалғыздық сезіміне әсері зерттеліп, желілер кеңістігіндегі нарциссизмнің әртүрлі көріністері талданады. Осы бағытта өзін-өзі анықтау теориясы қолданылады, басты назар басқа адамдармен туыстық қажеттілігін (маңызды адамдармен сенімді байланыста болу және олар түсініп, қабылдауға деген ұмтылыс) зерттеуге бағытталған) және оның әлеуметтік желілерде жүзеге асырылуы [13, 23 б].

Қолданыстағы ғылыми түсініктемелердің қызықты жалпылауын американдық зерттеушілер С.Хоффман мен А.Недкарни берді. Олар әлеуметтік желілерді (атап айтқанда, Facebook) пайдалану екі негізгі қажеттіліктен туындайды деп көрсетті: 1) тиесілі болу қажеттілігі және 2) өзін-өзі таныстыру қажеттілігі [13, б. 245].

Әлеуметтік желілер құрамдас бөліктері жеке адамдар мен топтар болып табылатын негізгі топтардан тұратын әлеуметтік құрылым ретінде анықталады. Кез келген әлеуметтік желінің сипатты белгісі достар жүйесінің болуы болып табылады, сондықтан олар көбінесе бұрын таныс адамдарды, қызығушылықтары ұқсас адамдарды іздеу үшін пайдаланылады.

Бұл ресурстарды басқалардан ажыратуға мүмкіндік беретін әлеуметтік желілерге тән белгілерге мыналар жатады:

- 1) жеке пайдаланушы профилдерін жасау мүмкіндігі;
- 2) пайдаланушының өзара әрекеттесу мүмкіндігі (бір-бірінің профилдерін, ішкі поштасын, пікірлерін және т.б. қарау арқылы);
- 3) ынтымақтастық арқылы ортақ мақсатқа жету мүмкіндігі (мысалы, әлеуметтік желілерде қызығушылық топтарын құру арқылы.);
- 4) ресурстармен алмасу мүмкіндігі (мысалы, ақпарат);
- 5) ресурстарды жинақтау арқылы қажеттіліктерді қанағаттандыру мүмкіндігі (мысалы, әлеуметтік желіге қатысу арқылы сіз жаңа таныстар аласыз және сол арқылы қарым-қатынас қажеттілігін қанағаттандыра аласыз) [14, 635 б].

Әлеуметтік-демографиялық факторлар (ұлты, жынысы және жасы) тиесілік қажеттілігін анықтайды, ал өзін-өзі көрсету қажеттілігі тұлғаның ерекшеліктеріне байланысты (өзін-өзі бағалау, нарциссизм және т.б.). Әлеуметтік желілерді пайдалану мотивтерінің моделі алдыңғы зерттеулер негізінде жасалған, ол 1-кестеде келтірілген бірқатар пайымдаулар арқылы іске асырылған он екі мотивті қамтиды.

1 кесте – Әлеуметтік желілерді пайдалану мотивтерінің моделі және операциялануы

Қарым-қатынас немесе мотив немесе коммуникативті мотив	Бұл әрқашан байланыста болудың және қарым-қатынастың жеңіл жолы.
	Жалғыздықтан қашу тәсілі
Танымдық мотив	Әлеуметтік желілерде бола отырып, достардың өміріндегі оқиғалардан оңай хабардар болу
	Әлеуметтік желілерде сізді қызықтыратын ақпаратты (соның ішінде білім туралы) жылдам табуға болады.
Қосылу мотиві (топқа тиесілігі)	Әлеуметтік желілерде қызығушылықтары бір, пікірлес адамдарды табу оңайырақ
Рекреациялық мотив	Әлеуметтік желілер уақытты қызықсыз сабақтарда өткізуге көмектеседі
	Әлеуметтік желілер - ересектердің бақылауынан тыс орын
	Әлеуметтік желілер оқудан кейін демалуға мүмкіндік береді
Өзін-өзі жүзеге асыру мотиві	Әлеуметтік желілерде өз жекелігіңізді көрсету жеңіл
	Әлеуметтік желілерде жетістік пен танымалдылыққа жету жеңіл

	Әлеуметтік желілерде шынайы өмірмен салыстырғанда кез келген жағдаятқа өз пікіріңізді білдіру жеңіл
Өзін-өзі бекіту мотиві	Әлеуметтік желілерде сіз нақты өмірде жасауға болмайтын нәрсені жазасыз жасай аласыз. Мысалы, теріс пікір айту, біреуді/бір нәрсені мазақ ету т.б.
Сән/тенденциямен жүру	Бұл мәнді
Корпоративті мотив	Әлеуметтік желілерде қандай да бір жобаны (жағдайлар, оқиғалар және т.б.) жүзеге асыру үшін компанияны табу нақты өмірге қарағанда жеңілірек.
Ойын мотиві	Сіз әлеуметтік желіде кез келген адам бола аласыз
Басқа лауазымдардағы адамдармен байланыстар мүмкіндігі	Әлеуметтік желіде «жұлдыздармен» (атақты адамдармен) араласып, олардың өмірінен хабардар бола аласыз.
Махаббат мотиві	Әлеуметтік желіде сүйікті адамды табу жеңілірек.
Меркантильдік мотив	Әлеуметтік желіде сіз өзіңіздің күнделікті мәселелеріңізді (соның ішінде материалдық) шешудің жолын таба аласыз.

Зерттелетін мәселе бойынша психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау жасөспірімдердің өз құрбыларының пікіріне қатынасының құрамдас бөліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Когнитивтік компонент бағдарланудан тұрады, ол жағдайды, мәлімдеменің өзін түсінуді, объективті талдауды және бағалауды талап етеді; өзін-өзі тану және пікір білдіретін оқырманының тұлғалық ерекшеліктерін білу. Эмоциялық компонент (пікірге бейімділік, эмоционалды сезімталдық): әсер ету, құмарлықтар, өз эмоциялар (қызығу, қуаныш, таңдану, қайғы, ашу, жиіркену, жек көру, қорқыныш, ұят, кінәлау), көңіл-күй, сезімдер (бақыт, өзін-өзі құрметтеу, махаббат), әзіл сезімі, әзіл-оспақ, ирония, келеке, шатасу, өкіну, қорқыныш, ұят, реніш), стресс; эмоциялардың экспрессивті компоненті (мимика, пантомима, интонациялар және т.б.). Мінез-құлық компоненті (пікірге жауап беру сипаты): нақты жағдайда адекватты, адекватты емес жауап.

Біздің зерттеуімізде жасөспірімдердің әлеуметтік желілердегі "достарының" пікірін қабылдауы мен жауап беру сипатын анықтайтын ерекшеліктер қарастырылады, оларға мыналар жатады: маңыздылық; пікір білдіретін оқырманының жынысы; пікірінің маңыздылығы (жас және тұлға), оқырмандарының пікірін қабылдайтын жасөспірім тұлғасының психологиялық ерекшеліктері (мотивациясы, сана құрылымы, өмірлік ұстаным, дене түрі мен темпераменті, экстра/интроверсиялығы, мінез құлық ерекшеліктері, тұлғаның ашықтығы әлеуметтік ортаға қатысты).

Оқырмандарының пікірін қабылдау деңгейі мен пікірлерге жауап беру сипатының үйлесіміне сүйене отырып, біз жасөспірімдердің типтерін анықтадық:

- I тип – пікірлерді ауыр қабылдайды және оларға эмоционалды түрде әрекет етеді (сезімталдықтың жоғары деңгейі және жауап беру дәрежесі – $\uparrow v/\uparrow p$);
- II тип – олар өз құрдастарының пікірін іштей қабылдамайды, бірақ сырттай реакция көрсетеді (жауап беру дәрежесі жоғары сезімталдықтың төмен деңгейі – $\downarrow v/\uparrow p$);
- III тип – оқырмандарының пікірін іштей қабылдайды, бірақ сырттай реакция жасамайды, жауабын жасырады (жауап беру дәрежесі төмен сезімталдықтың жоғары деңгейі – $\uparrow v/\downarrow p$);

- IV тип – оқырмандарының пікірін адекватты түрде қабылдау және оларға адекватты жауап беру (сезімталдық деңгейі мен жауап беру дәрежесі төмен – $\downarrow v/\downarrow p$).

Ерекше типтер бір-бірінен белгісі бойынша ажыратылады, егер I типке пікірлерді ауыртпалықпен қабылдау және пікірлерге эмоционалды жауап беру тән болса, IV типтегі жасөспірімдер өз көзқарасы бар, басқалардың пікіріне адекватты жауап береді. Екінші түрі басқалардың пікірі күтілетін пікірмен сәйкес келмейтін жағдайларда орын алады. Содан кейін, қорғаныс механизмдерінің (басу, басу, блоктау, теріске шығару) және перцептивті қорғаныс механизмдерінің әсерінен жасөспірім жағдайды түсінбей және ойланбай, басқаның пікіріне бірінші экспрессивті мінез-құлық реакциясын береді. Үшінші түрдегі қатынас пікірге жауап беру кешігіп, келесі мүмкіндік біраз уақыттан кейін, жағдай маңыздылығын, өзектілігін жоғалтқанда немесе психологиялық қорғаныс механизмдері күшіне енген жағдайда пайда болады. Мұндай жасөспірімдер ойлампаз типіне жатады, олар пікірді қабылдайды, ой елегінен өткізеді, өз сезімдеріне шоғырланады, жауабын басып тастайды немесе жасырады.

Нәтижелер және оларды талқылау. Қарастырылған мәселелерді анықтау үшін Орал қаласы Д.Қонаев атындағы №44 мектеп-гимназиясы оқушыларымен «Жасөспірімдерге әлеуметтік желілердің әсері» сауалнамасы өткізілді. Сауалнаманың мақсаты жасөспірімдердің әлеуметтік желілерді қолдану жиілігін, қолдану мақсатын, әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас деңгейі мен бағытын анықтау.

1. Сіз әлеуметтік желіге тіркелгенсіз бе деген сауалға экспериментке қатысқан оқушылар 100 % «иә» деп жауап берді.

2. Әлеуметтік желілерді қандай мақсатта қолданасыз деген сауалға оқушылардың 45%-ы қызықты мақалаларды, жазбаларды, пікірлерді оқимын, 87%-ы достарыммен, отбасыммен сөйлесемін және достарымның, таныстарымның жаңалықтарын білемін деп жауап берді.

3. Сіздің өміріңізде әлеуметтік желілердің алатын орны қандай деген сауалға 100 %-ы маңызды, бұл барлық адамдармен бірдей қарым-қатынас тәсілі, 87 % -ы маңызды, бұл менің негізгі ақпарат көзім десе, 7 % -ы әлеуметтік желілерсіз оңай әрекет ете аламын деп жауап берді, 7%-ы қолданбағанды қалаймын немесе сирек қолданамын деп көрсеткен.

4. Әлеуметтік желіге қанша уақыт жұмсайсыз деген сауалға 21 % -ы бір сағаттан аспайды; 45 %-ы бірнеше сағат десе, 34 % -ы 1-2 сағаттан аспайды деп жауап берген.

5. Әлеуметтік желілер сізге әлеуметтік мәселелерді шешуге көмектесе ме деген сауалға 66%-ы «иә» десе, 34 % -ы «жоқ» деді.

6. Достарыңызбен серуендегеннен гөрі интернетте уақыт өткізуді ұнатасыз ба деген сауалға 58%-ы «иә» десе, 42 % -ы «жоқ» деп көрсеткен.

7. Шынайы өмірден гөрі әлеуметтік желіде адамдармен сөйлесу сізге оңай деп ойлайсыз ба деген сұраққа 62%-ы «иә» десе, 38 % -ы «жоқ» деді.

8. Әлеуметтік желілерге кірудің кенеттен жоғалуы сізді алаңдатып, мазаландыра ма сауалына 42%-ы «иә» десе, 58% -ы «жоқ» деді.

9. Әлеуметтік желілерде өзіңізді дұрыс ұстамауға немесе өзіңізге теріс қатынас жасағанды сезінуге тура келді ме деген сауалға 38 %-ы «әдепсіз сөздер» десе, 62 % -ы «жоқ» деді.

10. Сіз үкіметтің әлеуметтік желілерді жабу немесе шектеу (яғни, толық бақылау) туралы ұсынысымен келісесіз бе деген сауалға 16%-ы «иә» десе, 84% -ы «жоқ» деді.

11. Әлеуметтік желілерге тәуелдімін деп ойлайсыз ба деген сұраққа оқушылардың 16%-ы «иә» десе, 42% -ы «жауап беру қиыналамын» десе, 42% -ы «жоқ» деді.

Бұл сауалнаманың нәтижесінен әлеуметтік желі оқушылардың қарым-қатынас жасау құралы, әлеуметтік желілерде достары, пікірлес оқырмандары бар, қызықтыратын аккаунттарына жазылған, бос уақытын әлеуметтік желілерде өткізетінін, кибербуллингтің де кездесетінін көруге болады. Сол себепті әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас оқушылардың өзін-өзі бағалауына әсер етеді және әлеуметтік желілерге, пікірлерге тәуелділіктің алдын алу қажет деген қорытындыға келдік.

Осы мақсатта «Жасөспірімдердің адекватты өзін-өзі бағалауы мен әлеуметтік желілердегі сауатты қарым-қатынас» таңдау курсы бағдарламасы құрастырылды. Бағдарламада жасөспірімдердің әлеуметтік желілердегі қарым-қатынасының өзін-өзі бағалауына оң әсерін қалыптастыру және сыртқы пікірлерге, әлеуметтік желілерге тәуелділіктің алдын алу үшін мынадай жұмыстар қамтылды:

1. Таңдау курсы бағдарламасы жоспарын құруда жасөспірімдерде өзін-өзі адекватты бағалау, өзін-өзі реттеу дағдыларын қалыптастыру тренингтер мен әдістерді қамту.

2. Әлеуметтік желілер мен сыртқы пікірлерге тәуелділіктің алдын алуға арналған жаттығулар, рөлдік ойындар өткізу.

3. Таңдау курсы бағдарламасы бойынша күтілетін нәтижеге жету үшін кері байланысты жүзеге асыру.

4. Әлеуметтік желілерді қолдану ұзақтығы, түрлі әрекеттерге реакциясына бақылау күнделігін жүргізу.

5. Сыныпта ынтымақтастық атмосферасын қалыптастыру тренингтері.

Бағдарламаның мақсаты: жасөспірімдердің өзін-өзі тану және өзін-өзі дамыту дағдылары ретінде адекватты, позитивті өзін-өзі бағалауын қалыптастырудың қажетті шарты ретінде тұлғалық және әлеуметтік дағдыларын қалыптастыру және дамыту.

Бағдарламаның міндеттері:

- жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауына әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас оң әсерін қалыптастыру және әлеуметтік желілер мен пікірлерге тәуелділіктің алдын алу үшін сенімді мінез-құлық дағдыларын, өзіне және басқа адамдарға толеранттылық қатынасты қалыптастыру;

- әлеуметтік желілерді қолдануды, түрлі пікірлерді адекватты қабылдауға машықтандыру;

- жасөспірімнің өзінің жағымды және жағымсыз жақтарын тануы, өзіне жағымды көзқарасты қалыптастыру.

Күтілетін нәтижелер:

1. Жасөспірімдердің тұлғалық қасиеттерін тануы мен тұлға ретінде өзіне деген оң көзқарасы қалыптасады.

2. Жасөспірімдердің психологиялық құзыреттілігі артады.

3. Стресстік жағдайлардан шығу дағдылары қалыптасады.

4. Әлеуметтік желілерде тиімді қарым-қатынас жасау дағдыларын меңгереді.

Қорытынды. Зерттеу жұмысымызда жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауына әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас әсерінің теориялық негіздері философия, педагогика, психология, әлеуметтік психологияға әлеуметтану тұрғысынан талданып, нәтижесінде зерттеудің өзегі болып табылатын «өзін-өзі бағалау», «әлеуметтік желілер», «әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас» ұғымдарының мәні мен мазмұны айқындалды.

Әлеуметтік желілер мен мессенджерлер жасөспірімдердің өмірінің тек бір бөлігі ғана емес, сонымен қатар оның физиологиялық, психологиялық және рухани дамуына әсер етуде. Жасөспірімдік шақта өзін-өзі бағалаудың адекватсыздығы жасөспірімнің айналасындағы адамдармен қарым-қатынас жүйесінің бұзылуына әкелуі мүмкін,

нәтижесінде оның айналасындағы адамдармен сәйкестендіру процесі кешіктіріледі немесе жүзеге аспайды. Сонымен бірге жасөспірімдердің өмірлік тәжірибесінің аздығы, тұлғаралық және тұлғашылық қарым-қатынастағы қиыншылықтар, өзін-өзі бағалау мен сенімділіктің төмендігіде әсер етеді. Жасөспірімдік кезеңдегі проблемаларды шешпудің салдары оның болашақ өмірінің барлық деңгейінде көрінеді. Сондықтан жасөспірімге өзін-өзі бағалауды ең табиғи жолмен, басқалармен және ең алдымен құрдастарымен қарым-қатынасын түзету арқылы қалыптастыруға көмектесу өте маңызды. Бұл жұмыс барысында жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауына әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас оң әсерін қалыптастыру үшін әлеуметтік-психологиялық тренингтік курс бағдарламасын меңгергенде, оның адекватты өзін-өзі бағалауы, өзіне сенімділігі, нақты және әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас кикілжіндері, кибербуллинг, осы бағыттағы өзіндік ұстаным, құндылығы болғанда, бағдарлама аясында қарастырылған өзін-өзі бағалау, сенімділікті арттыру, әлеуметтік желілердегі сауаттылық, оларға тәуелділіктің алдын алу, әдістерін кеңінен қолдану, жасөспірімдердің рефлексиялық әрекетінің жүзеге асуы және нақты және әлеуметтік желідегі қарым-қатынастың артықшылығы мен кемшілігін талдай отырып, өзін-өзі адекватты бағалау дағдысы қалыптасады деген тұжырым жасаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Петровский А.В. Возрастная и педагогическая психология [Текст] / А.В. Петровский. – М.: Просвещение, 2001. – 228 с.
- 2 Аллахвердян С.Р. Референтное общение как фактор развития адекватной самооценки личности (на материале подросткового возраста) [Текст]: автореф. дис. ... канд. психол. наук / С.Р. Аллахвердян. – Новосибирск: НГПУ, 2005. – 24 с.
- 3 Макеева Л.В. Динамика самооценки личности в подростковом возрасте [Текст]: автореф. дис. ... канд. психол. наук / Л.В. Макеева. – СПб.: СПбГУ, 2002. – 18 с.
- 4 Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев; под ред. Д.И. Фельдштейна. – М.: МПСИ, 2008.
- 5 Жұбаназарова Н.С. Жас ерекшелік психологиясы [Текст]: оқу құралы / Н.С. Жұбаназарова. – Алматы: Қазақ университеті, 2012.
- 6 Бабаева Ю.Д., Войскунский А.Е., Смыслова О.В. Интернет: воздействие на личность [Электронный ресурс] / Ю.Д. Бабаева, А.Е. Войскунский, О.В. Смыслова. – URL: <http://www.relarn.ru/human/pers.html> (дата обращения: 26.10.2023).
- 7 Фельдштейн Д.И. Психология взросления [Текст] / Д.И. Фельдштейн. – М.: Флинта, 2004. – 672 с.
- 8 Грецов А.Г. Эмоциональные отношения подростков со сверстниками [Текст] / А.Г. Грецов; под ред. Л.А. Редуш // Санкт-Петербург. – 2005. – № 7. – С. 73.
- 9 Шахмартова О.М., Недошивина И.В. Исследование мотивов использования социальных сетей младшими школьниками [Текст] / О.М. Шахмартова, И.В. Недошивина // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. – 2012. – № 28. – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-motivov-ispolzovaniya-sotsialnyh-setey-mladshimi-shkolnikami>
- 10 Милова Е.А. Влияние социальных сетей на психологию личности [Текст] / Е.А. Милова // Интерэкспо Гео-Сибирь. – 2012. – № 6. – С. 88.
- 11 Гулевич О.А. Психология коммуникации [Текст] / О.А. Гулевич. – М.: НОУ ВПО Московский психолого-социальный институт, 2008. – С. 301–302.
- 12 Дрепа М.И. Психологическая профилактика интернет-зависимости у студентов [Текст]: автореф. дис. ... канд. психол. наук / М.И. Дрепа. – Пятигорск, 2010. – 24 с.

13 Аржаных Е.В., Задорин И.В., Колесникова Е.Ю., Гуркина О.А., Новикова Е.М., Мальцева Д.В. Роль виртуальных социальных сетей в жизни современного школьника [Текст]: отчет по итогам НИР / Е.В. Аржаных и др. – М., 2014. – 107 с.

14 Вебер К.С., Пименова А.А. Сравнительный анализ социальных сетей [Текст] / К.С. Вебер, А.А. Пименова // Вестник ТГУ. – 2014. – Т. 19, вып. 2. – С. 634–635.

15 Кожогельдиева М.А. Влияние социальных сетей на психоэмоциональное состояние подростков [Текст] / М.А. Кожогельдиева // Эпоха науки. – 2024. – № 40. – С. 309–313.

REFERENCES

1 Petrovskii, A.V. Vozrastnaia i pedagogicheskaiia psikhologiiia [Age and pedagogical psychology]. Moscow: Prosveshchenie, (2001): 228. – (In Rus).

2 Allahverdian, S.R. Referentnoe obshchenie kak faktor razvitiia adekvatnoi samoootsenki lichnosti (na materiale podrostkovogo vozrasta) [Referential communication as a factor in the development of adequate self-esteem of the individual (on the material of adolescence)]. Avtoref. dis. ... kand. psikhol. nauk. Novosibirsk: NGPU, (2005): 24. – (In Rus).

3 Makeeva, L.V. Dinamika samoootsenki lichnosti v podrostkovom vozraste [Dynamics of self-esteem in adolescence]. Avtoref. dis. ... kand. psikhol. nauk. St. Petersburg: SPbGU, (2002): 18. – (In Rus).

4 Anan'ev, B.G. Psikhologiiia i problemy chelovekoznaniiia [Psychology and the problems of human science] / pod red. D.I. Fel'dshteina. Moscow: MPSI, (2008). – (In Rus).

5 Zhubanazarova, N.S. Zhas erekshelik psikhologiiassy [Developmental psychology]. Almaty: Qazaq universiteti, (2012). – (In Kaz).

6 Babaeva, Iu.D., Voiskunskii, A.E., Smyslova, O.V. Internet: vozdeistvie na lichnost' [Internet: influence on personality]. URL: <http://www.relarn.ru/human/pers.html> (accessed: 26.10.2023). – (In Rus).

7 Feldshtein, D.I. Psikhologiiia vzrosleniia [Psychology of growing up]. Moscow: Flinta, (2004): 672. – (In Rus).

8 Gretsov, A.G. Emotsional'nye otnosheniia podrostkov so sverstnikami [Emotional relationships of adolescents with peers]. St. Petersburg, (2005): № 7., 73. – (In Rus).

9 Shakhmartova, O.M., Nedoshivina, I.V. Issledovanie motivov ispol'zovaniia sotsial'nykh setei mladshimi shkol'nikami [Study of motives for the use of social networks by primary schoolchildren]. Izvestiia PGPU im. V.G. Belinskogo, (2012): № 28. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-motivov-ispolzovaniya-sotsialnyh-setey-mladshimi-shkolnikami> (accessed: 26.10.2023). – (In Rus).

10 Milova, E.A. Vliianie sotsial'nykh setei na psikhologiiu lichnosti [Influence of social networks on personality psychology]. Interekspo Geo-Sibir', (2012): № 6., 88. – (In Rus).

11 Gulevich, O.A. Psikhologiiia kommunikatsii [Psychology of communication]. Moscow: NOU VPO Moskovskii psikhologo-sotsial'nyi institut, (2008): 301–302. – (In Rus).

12 Drepa, M.I. Psikhologicheskaiia profilaktika internet-zavisimosti u studentov [Psychological prevention of Internet addiction in students]. Avtoref. dis. ... kand. psikhol. nauk. Piatigorsk, (2010): 24. – (In Rus).

13 Arzhanykh, E.V., Zadorin, I.V., Kolesnikova, E.Iu., Gurkina, O.A., Novikova, E.M., Mal'tseva, D.V. Rol' virtual'nykh sotsial'nykh setei v zhizni sovremennogo shkol'nika [The role of virtual social networks in the life of a modern schoolchild]. Moscow, (2014): 107. – (In Rus).

14 Veber, K.S., Pimenova, A.A. Sravnitel'nyi analiz sotsial'nykh setei [Comparative analysis of social networks]. Vestnik TGU, (2014): T. 19, vyp. 2., 634–635. – (In Rus).

15 Kozhogel'dieva, M.A. Vliianie sotsial'nykh setei na psikhoemotsional'noe sostoianie podrostkov [Influence of social networks on the psycho-emotional state of adolescents]. Epokha nauki, (2024): № 40., 309–313. – (In Rus).